

Hans Anten

Menno ter Braak en Anton van Duinkerken: de stroomaanbidder en zijn boezemvijand de keisteenvereerder

Ewoud Kieft, *Het plagiaat. De polemiek tussen Menno ter Braak en Anton van Duinkerken*. Nijmegen (Vantilt) 2006. 415 blz.

‘Ik heb als een polemist geleefd en ik zal als een polemist sterven’. Kort voor zijn zelfmoord in de nacht van veertien op vijftien mei 1940 sprak Menno ter Braak deze zin uit. Dat weten we omdat zijn echtgenote die woorden optekende in een brief aan Anton van Duinkerken. Daarin bedankte zij degene die elf jaar lang de meest prominente tegenspeler van haar man was geweest. De dank betrof het gepaste in memoriam-artikel dat Van Duinkerken had bijgedragen aan het in juni 1940 verschenen herdenkingsnummer van het *Critisch bulletin*. De brief en het artikel laten zien hoezeer voor loyaliteit ruimte was in een vijandschap die ten grondslag lag aan een van de interessantste ideologische polemieken uit het interbellum.

De polemiek betekende voor Ter Braak inderdaad niets minder dan een levensvoorwaarde: ‘ik ben op mijn best’, zo stelde hij al in zijn essay *Politicus zonder partij* uit 1934, ‘als ik schrijf met een lijfelijke vijand tegenover mij; niet de verhandeling, niet het referaat, niet de vertelling, maar de polemiek is het element, waarin ik kan leven’. In *Het plagiaat* bevestigt Ewoud Kieft, onderzoeker bij het Niod en promovendus van de Universiteit Utrecht, overtuigend de juistheid van die stelling. Zijn studie is in de eerste plaats een minutieuze en kritische reconstructie van de ideeënstrijd die Ter Braak en Van Duinkerken tussen 1929 en 1940 in zo’n zestig teksten – veelal besprekingen van elkaars boeken – uitvochten. Het parcours van die strijd is in grote lijnen verwoord in de titels van de vijf delen van *Het plagiaat*: Voorspel, Strijd, Omslag, Toenadering, Hernieuwde vijandschap. Maar de studie bevat meer, veel meer dan een beschouwing over de polemiek tussen Ter Braak en Van Duinkerken. Hun standpunten en getuigenissen worden ingebed in een royale politieke, literaire, filosofische en cultuurhistorische context die voor een goed begrip van de portee van veel uitspraken onontbeerlijk is. Aldus laat Kieft zijn verhaal in 1918 beginnen en worden tal van auteurs die direct of zijdelings bij de polemiek betrokken waren eveneens belicht, zoals Gerard en Henri Bruning, Jan Engelman, H. Marsman en E. du Perron.

Het voorspel van de jaren 1918-1926 speelt zich in hoofdzaak af in kringen van jongkatholieke intellectuelen voor wie kunst eerder een relatief autonome grootheid is dan een vehikel voor geloofsbeleving. Hun modernisme keerde zich tegen het individualisme, de goddeloze liberaal-burgerlijke samenleving en de bidprentjescultuur van het gevestigde rijke roomse leven. Het is in deze progressief-culturele ambiance, om precies te zijn in het literaire tijdschrift *De gemeenschap* dat de ex priester-student Willem Asselbergs zich onder het pseudoniem Anton van Duinkerken krachtig profileert als dé vertegenwoordiger van zijn generatie. Tot en met de jaren vijftig zou de veelzijdige Van Duinkerken – hij was onder meer dichter, criticus, essayist, dagblad- en tijdschriftredacteur, literatuurhistoricus en hoogleraar Nederlandse letterkunde – de belangrijkste katholieke letterkundige zijn.

Ter Braaks bespreking van Van Duinkerken's boek *Hedendaagse ketterijen* (1929) vormt het begin van de polemiek tussen antagonisten met toen nogal wat gemeenschappelijke overtuigingen. Beiden attaqueerden bijvoorbeeld zowel de popularisering van de cultuur die door het socialistische tijdschrift *Nu* werd voorgestaan als het vage idealisme dat het ethisch-humanitaire tijdschrift *De stem* propageerde. Daarbij tonen beiden zich critici van het moderniseringsproces in hun aversie van een op efficiëntie en profijt gerichte kapitalistische massacultuur, van een maatschappij waarin techniek en economie in plaats van geestelijke waarden de dienst uitmaken. Ongetwijfeld zullen dergelijke overeenkomsten een positieve uitwerking op de voortgang van de polemiek hebben gehad. Maar het zijn fundamentele levensbeschouwelijke verschillen die Ter Braak en Van Duinkerken vooral elkaars tegenstanders maken, tegenstanders die in staat waren elkaar op veelal virtuoze wijze met woorden te bestrijden. De principiële verschillen zijn alle te herleiden tot het katholicisme, voor Van Duinkerken een absolute geloofswaarheid, voor de individualist Ter Braak een instituut dat *au fond* onverenigbaar was met het kunstenaarschap en de moderne cultuur. Ook in de periode van toenadering, toen fascisme en nationaalsocialisme hun gemeenschappelijke vijanden werden, bleef dat verschil de dominerende constante. De metaforen waarmee zij elkaars levensvisies aanduiden, zijn adequate beelden voor de essentiële tegenstelling tussen de heraclitische versatiliteit van het *worden* versus de platoonse onveranderlijkheid van het *zijn*. Voor Ter Braak was Van Duinkerken een 'keisteenvereerder', terwijl van Duinkerken Ter Braak een 'stroomaanbidder' noemde.

Met dat laatste beeld ontmaskerde Van Duinkerken de absolutistische dimensies in het denken van zijn opponent, die beweging met evenveel overgave verheerlijkte als de gelovige dogma's verdedigt. Uit de vele beschouwingen die Kieft citeert, parafraseert, toelicht en becommentarieert, komt Ter Braak inderdaad naar voren als de onvermoeibare apologeet van oorspronkelijkheid, van twijfel en relativiteit, en de dynamiek van constante vernieuwing en permanente verandering, terwijl Van Duinkerken voor de vaststaande waarheden en zekerheden van zijn geloof stond.

Een grote kwaliteit van *Het plagiaat* is het gegeven dat de auteur er in de regel uitstekend in slaagt van een bepaald niet gemakkelijke materie een spannend verhaal te maken, een verhaal waarvan de bewegingen van toenadering en verwijdering, van wederzijds respect en agressieve distantie fascineren, niet het minst door Kieft's secure lectuur van de teksten en hun context. Intrigerend vond ik met name de strategische manoeuvres, zo althans laten die handelingen zich interpreteren, waarmee Ter Braak zijn tegenstander op indirecte wijze aanvalt. Zo reageert hij in 1938 zowel in het dagblad *Het vaderland* als in het literaire tijdschrift *Groot Nederland* bijzonder enthousiast op het boek *Verworpen christendom* van een van Van Duinkerken's grootste vijanden: de rechts radicale fascist en katholieke schrijver Henri Bruning. Dat Ter Braak deze Bruning bij die gelegenheid situeerde tussen auteurs die hij van het hoogste Europese niveau achtte - Pascal, Nietzsche,

Dostojewski – is lastig niet als een provocatie jegens Van Duinkerken te beschouwen. Hetzelfde geldt voor de qua omvang en duur exceptionele berichtgeving in *Het vaderland* over de omstrede benoeming begin 1940 van Van Duinkerken tot bijzonder hoogleraar in de Vondelstudie te Leiden. De ruime negatieve aandacht voor deze kwestie relateert Kieft terecht aan een ‘persoonlijke overwinningsdrift’ van letterenredacteur Ter Braak, die verantwoordelijk was voor de berichtgeving over de leerstoel en dus aangewezen kan worden als de drijvende kracht achter deze krantenhetze.

Het mag duidelijk zijn dat Kieft, waar nodig, de polemische intenties, strategieën en bewoordingen van Ter Braak en Van Duinkerken van kritisch commentaar voorziet. Dergelijke evaluaties tillen zijn boek op aangename wijze boven een zekere saaiheid uit die inherent is aan een meer neutrale tekstpresentatie. Dat Kieft, kennelijk begeesterd door zijn onderwerp, zelf nogal eens polemisch uitweidt, kon mij evenwel minder bekoren. Ik doel hier op de passages met terechtwijzingen en correcties bestemd voor met name Ter Braaks biograaf Léon Hanssen, die wat al te parmantig en frequent zijn opgenomen in de hoofdtekst. Zo constateert Kieft bijvoorbeeld dat Hanssen iets achterwege laat en iets anders verkeerd aanpakt, wat ‘heeft geleid tot misinterpretatie, en in één geval simpelweg tot een fout’. Dat liegt er natuurlijk niet om. Toch meen ik dat de eindnoten, die overigens een wel erg kleine letter hebben, een geschiktere plaats zijn voor dit soort opmerkingen.

Ondertussen had de polemiek in 1940 voor Ter Braak het punt bereikt van een dilemma met slechts onaanvaardbare opties. Van Duinkerken typeerde hem als een ‘maatschappelijke dienstweigeraar’, als een buitenstaander die zich aan elke morele verplichting onttrok. Maar de stroomfilosofie, zo maakt Kieft duidelijk, belemmerde het engagement dat Ter Braak óók ambieerde, blokkeerde een keuze tussen twee mogelijkheden. ‘Trouw blijven aan de strenge eisen der oorspronkelijkheid zou hem in de praktijk veroordelen tot een verlamdend nihilisme. Engagement, de verdediging van cultuurwaarden die niet van *hem* waren, hoezeer hij zich er ook mee verbonden voelde, kon hij nauwelijks verantwoorden’.

Tijdens de laatste maanden van zijn leven begon Ter Braak aan een roman die hij voorlopig *Het plagiaat* heette. Daarin reflecteerde hij op tien jaar polemiek met Van Duinkerken. De nagenoeg integraal opgenomen voltooide fragmenten bevestigden dat de roman niet het genre was waarin Ter Braak excelleerde. Ze verhelderen onder meer wel wat polemiseren voor hem betekende en welk finaal inzicht hem er uiteindelijk toebracht ook de polemiek als levensvervulling te ontmaskeren. Wie polemiseert heeft een vijand nodig die hij wil verslaan. Maar het wegvallen van een gelijkwaardige tegenstander maakt juist de weg vrij voor waarheden en idealen zonder voorlopig karakter. Met de beschrijving van deze impasse besluit Kieft zijn studie.

Het plagiaat van Kieft geeft niet alleen een genuanceerd beeld van alle stadia in de polemiek tussen twee van de meest vooraanstaande schrijvers uit het interbellum. Omdat Ter Braak en Van Duinkerken met hun standpunten tevens reageerden op cruciale maatschappelijke gebeurtenissen en situaties biedt *Het plagiaat* ook een boeiend panorama op een scala aan ideeën die in de jaren tussen de twee wereldoorlogen werden beleden en bestreden.

Universiteit Utrecht

Uit: Vooy's Tijdschrift voor letteren. 25 (2007), nr. 2